

İmamın yanlış okuyuşu veya okuduğu âyetin devamını hatırlayamaması cemaatle namazın bozulması sonucunu doğurabileceğinden arkasında namaz kılan kimselere (muktedir) imama yol gösterme imkânı tanınmış, ancak bu husus belirli usul ve kurallara bağlanmıştır. Namaz esnasında muktedirin imamın kıraatini düzeltmesiyle ilgili olarak Hz. Peygamber'den az sayıda hadis rivayet edildiği görülür. Bunlardan birinde, onun kıraat sırasında bir âyeti terkettiği, namazdan sonra durumu kendisine soran sahâbiye, "O âyeti bana hatırlatsaydın ya" dediği nakledilir. Bir başka rivayette de buna benzer bir durumun ardından, arkasında namaz kılan Übey b. Kâ'b'a aynı türde bir ikazda bulunduğu görülür (Ebû Dâvûd, "Şalât", 159; ayrıca bk. Heysemî, II, 69-70). Buna karşılık Resûl-i Ekrem'in, "Yâ Ali, namazda iken imama fetih yapma" uyarısında bulunduğu şeklindeki rivayet (Ebû Dâvûd, "Şalât", 160), gerek yukarıdaki hadisler gerekse Hz. Ali'nin kıraat esnasında tikanıp kalan imama yardım etmenin sünnet olduğu şeklindeki kendi sözleri (İbn Hacer, I, 117; Şevkânî, II, 366) karşısında zayıf görülmüş veya te'vil edilmiştir.

Cemaatle kılınan ve kıraatin de açıklan (cehrî) olduğu namazlarda imamın okuyuşta yanılması, tereddüde düşmesi veya okuduğu âyetin devamını hatırlayamaması halinde cemaatin acele etmeyip imamın bizzat hatırlamasına, yanlışını düzeltmesine veya diğer bir âyete geçmesine imkân tanınması gerekir. Aynı şekilde imam da bu durumda başkasının hatırlatmasını veya düzeltmesini beklemeyip farz veya vâcip miktarında okumuşsa rûkûa varmalı, değilse diğer bir âyete veya sûreye geçmelidir. Böyle yapıldığı veya bunun mümkün olmadığı durumlarda ise imama uyan kimselerin onun yanlışını düzeltmesi gerekir. Ashaptan İbn Mes'ûd başta olmak üzere Küfe mektebine mensup bazı fakihlerin, yukarıda Hz. Ali'den rivayet edilen hadisi de delil göstererek namazda fethi doğru bulmadıkları nakledilmekle beraber fıkıh mezhepleri fethi kural olarak câiz hatta bazı durumlarda vâcip görürler. Bununla birlikte aralarında bazı görüş farklılıkları mevcut olup özellikle Hanefîler'in bu konuda oldukça titiz davrandıkları görülür.

Hanefî fakihleri, imama uyan kimselerin kıraatte bulunmasını prensip olarak doğru kabul etmediklerinden bun-

ların yapacağı fethin de imamın yerine okuma maksadıyla değil yanlış okuyuşu düzeltme veya hatırlatma niyetiyle olması gerektiği görüşündedir. Hatta bazı Hanefî âlimleri, bu kuralı uygulamada daha da ileri giderek imamın başka bir âyete geçmesi veya rûkûa varmasından sonra yapılacak fethin veya gerekmediği halde fethi tekrar etmenin o kimsenin namazını bozacağını ileri sürerler. Öte yandan bu düzeltme ve hatırlatmanın aynı namazı kılan kimseden gelmesi de şarttır. Buna göre namazda iken kendi imamından başka birinin kıraatindeki yanlışlığı düzelterken kimsenin namazı bozulacağı gibi kendi cemaatinden olmayan birinin düzeltmesini dikkate alan imamın namazı da bozulmuş olur. Çünkü bu davranış bir nevi öğretme ve öğrenme niteliği taşıdığından bazı Hanefî fakihlerine göre namazı bozucu ölçüde bir fiil (amel-i kesir) sayılır. Bir grup Hanefî fakihisi ise bu davranışı namazda konuşma olarak değerlendirmiş, bu sebeple namazı bozacağını söylemiştir. Mâlikî ve Şâfiî fakihleri de fethin aynı namazı kılan kimseler arasında cereyan etmesini gerekli görürler ve kendi imamından başkasının yanlışını düzelterken kimsenin bu müdahalesinin bir nevi konuşma sayılacağını ve kıraati kesintiye uğratacağını, bu yüzden de namazının bozulacağını ifade ederler. Hanbelîler ise gerek namazda olmayan bir kimsenin imama yapacağı fethin, gerekse namaz kılanın kendi imamı dışındaki birine yapacağı fethin namazı bozmayıp sadece mekruh olduğu görüşündedirler.

Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî fakihlerinin fethin ayrıntıları konusunda zaman zaman Hanefîler'den farklı görüşler benimsemeleri, bu mezheplerin namazda Fâtiha'yı okumanın hükmü ve imama uyan kimsenin kıraati konusunda Hanefî mezhebinden farklı görüşlere sahip olmalarından kaynaklanmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-¹Arab, "ftḥ" md.; Müsned, IV, 74; Ebû Dâvûd, "Şalât", 159, 160; Kâsânî, Bedâ'î², I, 235-236; İbn Kudâme, el-Muğnî, I, 708; Zeylâî, Tebyînü'l-ḥaḳâ³ık, Bulak 1313 — Beyrut, ts., I, 156-157; Heysemî, Mecma' u'z-zevâ'id, II, 69-70; İbn Hacer, el-Metâlibü'l-⁴âliye, I, 117-118; İbnü'l-Hümâm, Fethu'l-kadîr, I, 399-401; Şirbinî, Muğni'l-muhtâc, I, 158, 159; Buhûtî, Keşşâfü'l-kınâ⁵, I, 378-379; Şevkânî, Neylül-euṭâr, II, 365-366; Mehmed Zihni, Mi'met-i İslâm, İstanbul 1397, s. 274; Cezîrî, el-Mezâhibü'l-erba'a, I, 301, 302; Zühaylî, el-Fıkhü'l-İslâmî, II, 11-14.



HALİT ÜNAL

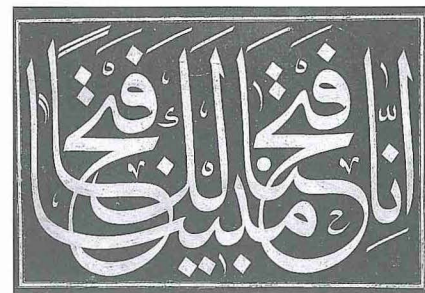
FETİH

(فتح)

Müslümanların ülke veya şehirleri
i'lâ-yi kelimetullah amacıyla
İslâmiyet'e açmaları,
İslâm devleti idaresine almaları.

Arapça'da "açma, yol gösterme, hüküm verme, galibiyet ve zafere ulaştırma" anlamlarına gelen fetih (feth, çoğulu fütüh, bunun da çoğulu fütühât), terim olarak İslâm'da meşrû görülen savaşlar hakkında cihad kelimesine benzer şekilde, müslümanların gayri müslimlerden gerçekleştirdikleri toprak kazanclarını tarihte ve günümüzde bilinen diğer istilâ ve sömürü savaşlarından ayırmak amacıyla kullanılmıştır; kaynağı da müslümanların geçmiş ve gelecekteki maddî-mânevi zaferlerinden bahseden Feth sûresidir. İslâm sancağı altında Hz. Peygamber ile sahâbiler tarafından gerçekleştirilen zaferlerle dolu sefer ve savaşlar için kaynaklarda sık sık bu terime yer verildiği görülür. Ancak burada kelimenin yalnız maddî yönden fetih mânası taşıdığı söylenemez; kelime öncelikle ve daha çok, kalbi ve aklı İslâm gerçeğine açmak, ikinci olarak da İslâm mesajının önündeki engelleri kaldırmak, insanın kalbine ve aklına ulaşmayı mümkün kılacak ortamı hazırlamak anlamına gelir. Fetih kelimesinin bu yorumu Hz. Peygamber'in hadislerinden ve Kur'an-ı Kerim'den açıkça anlaşılmaktadır. Medine'nin savaşız fethedilmesi ve İslâm'a kazandırılması hakkında Resûlullah'ın, "Ülkeler ve şehirler zorla alınır; Medine ise Kur'an ile fethedilmiştir" dediği kaydedilir (Belâzürî, I, 6). Bu mecazi kullanımı gösteren Kur'anî delil ise Feth sûresinin, "Biz sana doğ-

Feth-i mübinî müjdeleyen âyetin (el-Feth 48/1) Ömer Vâfi tarafından celi-sülûs hatla yazılmış bir levhası (Muhiittin Serin koleksiyonu)

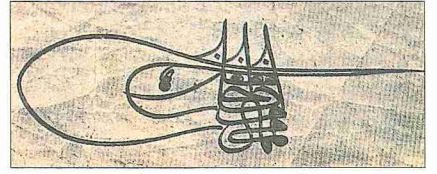


rusu apaçık bir fetih ihsan ettik" meâlindeki ilk âyetidir. Çünkü bu âyet ve daha sonra gelen âyetler askerî bir zaferin değil Mekkeliler'le 6 (628) yılında yapılan Hudeybiye Antlaşması'nın arkasından inmiştir. Birçok sahâbî bu antlaşmayı kendilerini, Hz. Peygamber'i ve İslâmiyet'i küçük düşürücü mahiyette bulmuş ve bu durum onları hoşnutsuzluğa ve hatta itaatsizliğe sevketmişti. Halbuki Resûl-i Ekrem, insanların Allah'ın davetine en çok barış ortamında kulak vereceğini bildiği için Mekkeliler'in önerilerini kabul etmişti. Nitekim vahiy onun bu görüşünü desteklemiş ve Hudeybiye Antlaşması'nı "feth-i mübîn" (apaçık bir fetih) olarak nitelendirmiştir.

Kur'an'ın birçok yerinde fetihle birlikte ondan türeyen çeşitli kelimelerin geçtiği görülür. Bunlar arasında terimin, savaşla bir yerin İslâm hâkimiyeti altına alınmasını göstermesinin yanında hüküm ve kazâ anlamında kullanılmış olması dikkat çeker (es-Secde 32/28-29); **fâtîh**in de "hükmedenler" anlamını taşımaktadır (el-A'râf 7/89). Feth sûresinin 18 ve 27. âyetlerindeki "fethan karîben" (yakın fetih) ibaresi Hudeybiye Antlaşması'ndan sonraki Hayber'in fethine, Nasr sûresinin 1 ve Hadîd sûresinin 10. âyetlerindeki "el-feth" kelimesi ise Mekke'nin fethine işaret etmektedir. Böylece Kur'ân-ı Kerîm'de fethin hem savaş hem davet ve tebliğ yoluyla gerçekleştirilebileceği açıklanmış bulunmaktadır.

İslâmiyet'in doğuşu sırasında birbirlerine düşmanlık besleyen Arap kabileleri Kur'an'ın irşadı ve Hz. Peygamber'in terbiyesiyle birleşerek **i'lâ-yi kelimetullah*** için kılıç kuşanan idealist bir iman ve fetih ordusu haline gelmiş, bu ordu sayesinde İslâm'ın tevhid anlayışı nereye ulaşmışsa o topraklar çeşitli ırk, din ve mezheplerin korunma imkânı bulduğu bir sığınak olmuştur. Böylece müslümanlar, belli bir prensip ve amaç uğ-

runa girdikleri cihadla yeryüzüne barış, adalet ve fazilet getirmişler, adalete ve eşitliğe dayanan bir içtimâî âhenkle fethedip idareleri altına aldıkları yerlere tek tanrı fikrinin ve imanının huzurunu da taşıyarak yeni bir dünya düzeninin müjdelerini vermişlerdir. İslâmiyet, cihad ve onun tabii sonucu olan fetihlerle müslümanların hâkimiyetine geçen ülkelerin halkının İslâm dinini kabul etmeye zorlanmasını doğru bulmaz. Bu husus Kur'an âyetleriyle sabittir: "Dinde zorlama yoktur" (el-Bakara 2/256; ayrıca bk. Yûnus 10/99; el-Kehf 18/29). Fethedilen yerlerdeki insanlar, müslüman olma veya cizye ödemek şartıyla eski dinlerinde kalma hürriyetine ve her iki durumda da İslâm devleti hâkimiyeti ve himayesi altında yaşama hakkına sahiptiler. Bu esas, Hz. Peygamber'in Tevbe sûresinin 29. âyetine dayanarak Tebük Gazvesi sırasında uyguladığı cizye usulü örnek alınmak suretiyle ilk fetihlerden itibaren değişmeyen bir prensip halinde benimsenmiştir. Cizye ödemek şartıyla zimmî statüsüne girmeyi kabul edenlere din ve vicdan hürriyeti tanınıp mâbedlerine dokunulmadığı gibi ibadetlerine de karışılmamıştır. Müslümanlar fethettikleri yerlerde yaşayan insanları, daha önceleri pek çok yerde yapıldığı gibi öldürme veya köleleştirme yoluna gitmemiş, kendilerine İslâm tebliği ulaştıktan sonra ileride ihtidâ edeceklerini umdukları için onları zimmî statüsüne almayı daha doğru ve insanî bulmuşlardır. Hz. Ömer'in Suriye genel valisi Ebû Ubeyde b. Cerrâh'a gönderdiği tâlimatın son kısmı bu bakımdan dikkat çekicidir: "Allah'a yemin ederim ki eğer bu araziler sahipleriyle birlikte müslümanlara paylaştırılırsa geriden gelecek müslümanlar ve zimmîler konuşacak bir insan dahi bulamayacakları gibi emeklerinin ürünü iş ve kazançlardan da faydalanamazlar; arazileriyle birlikte



Fâtih Sultan Mehmed'in "el-muzaffer dâimâ" ifadesini taşıyan tuğrası

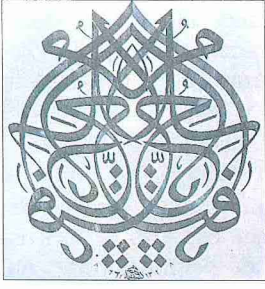
taksim edilen insanlar ise müslümanlar sağ kaldığı sürece sömürülürler. Sonuçta bizden sonra da çocuklarımız onların çocuklarını sömürmeye ve köle olarak kullanmaya devam eder. Böylece bu insanlar İslâm dini hüküm sürdükcü müslümanların kölesi kalırlar. Ben buna asla razı değilim" (Ebû Yûsuf, II, 197-203).

Bazı şarkiyatçılar ve hristiyan yazarlar, İslâm fetihlerinin insanları kılıç gücüyle din değiştirmeye zorlama amacını taşıdığını iddia etmişler ve müslümanları bir ellerinde kılıç, diğerinde Kur'an olduğu halde tanımlamışlardır. İslâmiyet'in, ilk döneminden bugüne kadarki yayılışının daha çok Hristiyanlığın aleyhine olduğu bilinen bir gerçektir; dolayısıyla bu din mensuplarından gelen ithamların ciddiye alınması doğru değildir. Müslümanlar insanları tevhid inancına davet etmişler ve bu uğurda büyük gayret göstermişlerdir; ancak kimseyi zorla İslâmiyet'e sokmamışlardır. Hemen her yerdeki fetihleri kitleler halinde İslâm'a katılmalar takip etmiş ve bu katılmalar, mühtedilerin İslâm'ın en doğru din olduğu yolundaki inanç ve tercihleriyle gerçekleşmiştir. Mısır'ın fethine iştirak etmiş olan Ziyâd b. Cez ez-Zübeydî'nin anlattıkları, müslümanların fetihlerden sonra nasıl davrandığını en güzel şekilde ortaya koymaktadır: "... Elimizdeki Mısırlı savaş esirleriyle birlikte toplandık; hristiyanlar da geldiler. Biz her esiri, İslâmiyet'i veya Hristiyanlığı tercih etmesi hususunda serbest bıraktık. Birisi İslâm'ı seçti mi biz fetih sırasındakinden daha kuvvetli bir sesle tek bir getiriyor ve onu yanımıza alıyorduk. Hristiyanlığı seçenler olunca da hristiyanlar bağırarak onu yanlarına alıyorlardı; biz de cizyesini bağlıyor, ancak buna sanki içimizden biri onlara katılmış gibi çok üzülüyorduk..." (Taberî, *Târîh*, I, 2582-2583).

İslâm fetihleri devletin sınırlarının genişlemesini sağlamakla birlikte gayri

Bâb-ı Seraskerî Üzerinde, zafer ve fethin yakın olduğunu bildiren âyetin yer aldığı Şefik Bey'e ait kitâbenin kartuşları





Esmâ-i
hüsna'dan
"fettâh" ve
"selâm"ın
celî-sülûs
müsennâ hatla
Fehmi Efendi
tarafından
yazılmış
bir levhası

müslimleri zorla müslüman yapmayı hedef almıyor, onları yalnızca İslâm devletin himaye ettiği insanlar statüsüne sokmakla yetiniyordu. Bir başka ifade ile, onların zorla müslüman olmalarını değil İslâm'a tâbi olmalarını, İslâm'a girmeden Allah'a itaat etmelerini sağlıyordu. Çünkü zorla dine girenlerin müslümanlığından ne kendilerine ne de İslâm ümmetine bir hayır gelmeyeceği, ayrıca insanları ölümle tehdit ederek müslüman yapmanın münafıklığı körüklemek ve cemiyetteki münafık sayısını arttırmaktan başka bir sonuç vermeyeceği biliniyordu.

Fetihler sonucunda İslâm devletinin himayesi altına alınan insanlar, hem İslâm'ın safiyet ve ulviyetini müşahade etmek hem de tevhid potasında temizlenip sevgi, adalet, merhamet, insaf ve iman sahibi olmuş müslümanları tanımak suretiyle doğrunun eğriden, güzelin çirkinden, tevhidin şirkten farkını müşahhas bir şekilde idrak etme imkânına kavuşmuşlar, dolayısıyla da memleketin yeni sahiplerinin müsamahakâr, eski idarecilerle kıyas kabul etmeyecek derecede adaletli, insafli, insan hak ve haysiyetine saygılı olduklarını bizzat görmüşlerdir. Böylece Allah'ın rızası yolunda girişilmiş olan ve "yeryüzünde fitne kalmayınca ve din de tamamen Allah'ın oluncaya kadar" (el-Enfâl 8/39; el-Bakara 2/193) kâfirlerle yapılan cihad i'lâ-yi kelimetullahı gerçekleştirmiştir. Fethedilen yerlerde Allah'ın adı okunan ezanlarla, Kur'an hükümlerinin uygulanmasıyla, dinin esaslarının ve yüceliğinin yayılmasıyla, zalim idarelere son verilip İslâm'ın insanlara tebliğ edilmesine engel olanların saf dışı bırakılmasıyla ve hak, adalet ve iyilik yapma ilkelere üzerine kurulan, insanın insana değil yalnız Allah'a kulluk ettiği bir idare sisteminin getirilmesiyle yüceltilmiştir. Buralarda yaşayanlar, kendilerine hiçbir müdahalede bulunulmaksızın şahsî iradeleriyle İslâmiyet'i kabul etme imkânına kavuşmuşlardır. İslâmiyet'i kabul et-

meyenlerden ise yahudi, hristiyan ve Mecûsiler kendi dinlerinde kalmışlardır; çünkü, "Hidayet Allah'tandır" (Yûnus 10/99; el-Gâşiye 88/21-22; er-Ra'd 13/27).

İslâm fetihlerinin esas gayesi i'lâ-yi kelimetullahıdır. Nitekim Hz. Peygamber'e, "Allah yolunda olan kimdir? Ganimet kazanmak için harp eden mi, cesaretiyle şöhrat kazanma amacıyla olan mı, yoksa kabilesiyle dayanışma halinde bulunduğunu göstermek isteyen mi?" diye sorulduğunda şu cevabı vermiştir: "Hiçbiri değildir. Sadece Allah'ın adını yüceltmek için savaşan kimse Allah yolundadır" (Buhârî, "İlim", 45, "Cihâd", 15, "Tevhîd", 28; Müslim, "İmâre", 149-151). İslâm fütuhat tarihinde önemli bir yere sahip olan Türkler'e Oğuz Destanı'nda hedef gösterilen, "büyük nehirlerle ve büyük denizlere varma" şeklindeki **kızılelma*** da bu milletin müslüman olmasından sonra yeni bir şekle dönüşmüş ve i'lâ-yi kelimetullah halini almıştır.

Şarkiyatçılar, Kur'an hükümlerinin yeryüzünde hâkim kılınması ve İslâm davet ve tebliğine engel olan unsurların ortadan kaldırılması için yapılan cihad ve bunun sonucunda gerçekleşen fetihlerle, insanların kendi istekleri doğrultusunda İslâmiyet'i benimsemeleri arasındaki farkı anlamamışlar veya anlamaz görünmeyi tercih etmişlerdir. Müslümanların fethettikleri yerlerde bugün dahi varlıklarını sürdüren gayri müslimlerin bulunduğu görülen bazı şarkiyatçılar ise İslâm fetihlerinin en büyük hedefinin ganimet ve maddî menfaat elde etmek olduğunu ileri sürmüşlerdir. İslâm fetihlerinin başarı sebepleri arasında tarihî, coğrafi, siyasî, askerî ve iktisadî birçok unsurun bulunduğu şüphe yoktur. Özellikle savaşlardan sonra ele geçirilen ganimetler, zimmî statüsüne giren gayri müslimlerin ödedikleri cizye ve Hz. Ömer'in ganimet statüsü dışına çıkararak yerli halkın elinde bıraktığı topraklardan alınan haraç, müsteşrikler tarafından fetihlerin önemli bir muharrik unsuru olarak gösterilmekte-

dir. İslâm dini ganimetler ve vergiler konusunda son derece gerçekçidir. Savaşlardan sonra elde edilecek ganimetlerin nasıl dağıtılacağı hususu, hicretin 2. yılında Bedir Gazvesi'nden sonra nâzil olan Enfal sûresinin 41. âyetiyle bir esasa bağlanmıştır. Cizye ve haracın nasıl paylaştırılacağını ise Hz. Ömer kurduğu divan teşkilâtının yardımıyla tesbit etmiş ve fey gelirlerinin Haşr sûresinin 7 ve 10. âyetlerine istinaden, İslâm'a yaptıkları hizmetlere göre bütün müslümanlara dağıtılması usulünü getirmiştir. Feth süresinde müslümanlara ganimet vaad edilerek ödüllendirilecekleri beyan edilmiş (48/19), Hz. Peygamber de, bazı yerlerin fethedileceğine ve müslümanların ganimet elde edeceklerine dair söylediği, "Kisrâ ile Kayser'in hazineleri de Allah yolunda taksim edilecektir" (Buhârî, "Cihâd", 157) gibi hadislerle planlı bir fetih hareketini hedef göstermiştir. Bununla birlikte ganimet İslâm fetihlerinin sebebi değil bir sonucudur. Çünkü İslâm'da ganimet ele geçirmek, bir soyun hâkimiyetini veya bir ırkın galebesini sağlamak, yahut şan ve şeref elde etmek maksatlarıyla savaş yapılması câiz görülmemiştir.

İslâm fetihlerinin en bâriz özelliği devamlı ve kalıcı olmalarıdır. Hristiyan tasavvuf ve barbarlığı ile Haçlı zihniyetinin emri altına giren engizisyon mahkemelerinin sekiz asra yaklaşan Endülüs'teki İslâm hâkimiyetini sona erdirmesi ve 200 yıldan beri modern Haçlı zihniyetiyle Rumeli ve Balkan müslümanlarının yerlerinden sökülüp atılmalarına yönelik günümüzdeki katliamlar bir tarafa bırakılacak olursa, tarih boyunca fetihler sonucunda ele geçen ve İslâm'a açılan topraklarda bugün de hâlâ müslüman millet ve devletlerin yaşadıkları görülür. Bu gerçek, İslâm fetihlerinin geçici değil devamlı, kalıcı ve aynı zamanda çok tesirli ve köklü olduğunun açık bir delilidir. Bu durum, tevhid akidesini esas alan ve fıtrî bir din olan İslâmiyet'in taşıdığı ehemmiyetle müslüman-

H. Peygamber'in
fetihleri
teşvik eden
bir hadisin
Aziz Efendi
tarafından
celî-sülûs
hatla yazılmış
bir levhası
(Ekrem Hakkı
Ayverdi koleksiyonu)



ların fethettikleri yerleri en iyi şekilde yönetmelerinin bir sonucudur. İslâm'a sonradan açılan topraklara müslümanların yerleştirilmesi, mevcut şehirlerin imarının yanında yenilerinin kurulması, çeşitli İslâm müesseselerinin hayatı daha iyi yaşanır hale getirmesi, başta Kur'ân-ı Kerîm öğretimi olmak üzere dinî ilimlerin ve İslâm kültürünün yaygınlaştırılması, günlük hayatın ihtiyaçlarına cevap verecek ticarî ve iktisadî faaliyetlerin kesintisiz sürdürülmesine imkân tanınması gibi hususlar bu bölgelerin İslâmlaştırılmasında önemli rol oynamıştır. Gerek kılıçla gerekse barış yoluyla fethedilen memleketlerin sakinleri, herhangi bir zorlamaya mâruz kalmadıkları halde âdetâ birbirleriyle yarırcasına müslüman olmuşlardır. Çünkü onlar İslâm'ı, onun kitabı Kur'an'ı, Hz. Peygamber'in yüce kişiliğini ve sünnetini müslümanların şahsında müşahade ederek sevmiş ve benimsemişlerdir. Müslümanlar da fethettikleri yerlerde zimmî statüsüne giren çeşitli inançlara mensup her sınıf, cins, renk ve ırktan gayri müslimi, "Sizin dininiz size, benimki bana" (el-Kâfirûn 109/6) âyeti uyarınca can, mal, ırz ve namusları ile ibadet ve mâbedlerine hürmet etmek suretiyle Allah'ın yarattığı birer varlık olarak karşılamıştır. Sevgi, adalet, merhamet ve insafî aziz tutup İslâm sulh ve selâmetini bütün dünyaya yaymaya ve uygulamaya çalışarak sonuçta bu dini cihanşümül bir hale getirmişlerdir.

İslâm dünyasında gerçekleştirilen fetihlerle ilgili çok zengin bir literatür bulunmaktadır. Başta İbn Cerîr et-Taberî'nin (ö. 310/923) eseri olmak üzere kronolojik esaslara göre kaleme alınmış tarih kitaplarından başka bir şehir veya bölgenin fethine dair müstakil kitap ve risâleler de yazılmıştır. Sâlih Ahmed el-Alî, ilk dört asırdaki İslâm fetihlerini anlatan ve İbnü'n-Nedîm'in *Kitâbü'l-Fihrist*'inde yer alan Arapça eserleri toplayarak F. Rosenthal'in *A History of Muslim Historiography* (Leiden 1968) adlı kitabından Arapça'ya yaptığı tercümede bir araya getirmiştir (*İlmü't-târîh 'inde'l-müslimîn*, s. 283-287). Hicretin ilk üç asrında gerçekleştirilen İslâm fetihleriyle ilgili en kıymetli eser, başta bir yerin barış veya savaş yoluyla ele geçirilmesine dair haberler ve buna bağlı olarak muahedelerle belirlenen cizye ve haraç miktarlarını zikreden, arkasından da fetihlerden sonraki imar ve iskân faaliyetlerine ve yapılan camilere, iktâ edi-

len veya mera haline getirilen topraklara ait rivayetlere yer vererek İslâmlaştırmaya ait bütün gelişmeleri anlatan Belâzürî'nin (ö. 279/892-93) *Fütûhu'l-bıldân*'ıdır. Türk-İslâm devletleri geleceğine ise yine tarih kitaplarının yanında gazânâme, gazavatnâme, fetihnâme, zafernâme gibi adlarla çok zengin bir literatür meydana getirilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-‘Arab, "ft̤h" md.; Firûzâbâdî, *el-Kâ-müsû'l-muht̤t̤*, "ft̤h" md.; *Tâcû'l-‘arûs*, "ft̤h" md.; Buhârî, "İlim", 45, "Cihâd", 15, 157, "Tevhîd", 28; Müslim, "İmâre", 149-151; Ebû Yûsuf, *el-Harâc* (Abdülaziz b. Muhammed er-Rahbî, *Fihhü'l-mülûk*, nşr. A. Ubeyd el-Kubeysî, içinde), Bağdat 1973-75, II, 197-203; İbn Hişâm, *es-Sîre*?, III, 219; Belâzürî, *Fütûh* (Münecid), I, 6; Taberî, *Câmî'u'l-beyân*, XXVI, 42 vd.; a.mlf., *Târîh* (de Goeje), I, 2582-2583; T. W. Arnold, *İntişâr-ı İslâm Tarihi* (trc. Halil Halid), İstanbul 1343, tür.yer.; Fikret İşıltan, *Urfa Bölgesi Tarihi*, İstanbul 1960, s. 32-38; Muhammed Hamîdullah, *İslâm'da Devlet İdaresi* (trc. Kemal Kuşçu), İstanbul 1963, s. 135-137; F. Rosenthal, *İlmü't-târîh 'inde'l-müslimîn* (trc. Sâlih Ahmed el-Alî), Bağdat 1963, s. 283-287; Ebulfazl İzzetî, *İslâmın Yayılış Tarihine Giriş* (trc. Cahit Koytak), İstanbul 1984; Ekrem Ziya Umerî, *Medine Toplumunu* (trc. Nureddin Yıldız), İstanbul 1988, s. 127-131; Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul, ts., I, 212-301; Mustafa Fayda, *Allah'ın Kılıcı Halid bin Velid*, İstanbul 1990, s. 291-310; İsmâil Râci el-Fârûkî — Lois Lamya el-Fârûkî, *İslâm Kültür Atlası* (trc. Mustafa Okan Kibaroglu — Zerrin Kibaroglu), İstanbul 1991, s. 209-256; Cemîl Abdullah el-Mısıri, *Devâ'î'l-fütûhâti'l-İslâmiyye ve de'â'ua'l-müşteşrikin*, Beyrut 1411/1991; Seyyid Kutub, "Tabî'atü'l-fethi'l-İslâmî", *ME*, XXIV/1 (1372/1952), s. 21-25; Halil İnalçık, "Ottoman Methods of Conquest", *St. I*, II (1954), s. 103-129; a.mlf., "Türkler (Osmanlılar)", *İA*, XII/2, s. 291.  MUSTAFA FAYDA

FETİHNÂME

(فتحنامه)

İslâm ve Türk-İslâm devletlerinde fethedilen beldeleri, kazanılan zaferleri haber veren mektup ve fermanlarla bu fetihleri anlatan tarihi eserlerin genel adı.

Ortaçağ İslâm dünyasında hükümdarlar, ülke içinde ve dışında otoritelerini ve güçlerini göstermek için süslü ifadelerle yazılmış mektup ve fermanlar göndererek kazandıkları zaferleri bildirme ihtiyacı duyarlardı. Genellikle sefâret heyetleri vasıtasıyla ve ganimet olarak alınmış hediyelerle (Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 70), bazan da savaşta öldürülenlerin başları ve alınan esirlerle birlikte gönderilen bu mektuplar dost devletler için bir mûjde, düşman devletlere karşı ise bir

tehdit mahiyetinde idi. Bundan dolayı fetihnâmeler bazan "zafernâme", "beşâretnâme", bazan da "tehditnâme" diye anılmıştır. XV. yüzyıl Türk kaynaklarında mûjdeli mektuplara "muştuluk" da denilmiştir (Yinanç, s. 19).

Fetih mektubu yazma geleneği ilk İslâm devletlerinde başlamış ve Türk-İslâm devletlerinde devam etmiştir. Abbâsî Halifesi Mu'tasım-Billâh müslüman hükümdarlara zafernâmeler göndererek Bâbek'in yakalanıp idam edildiğini bildirmiştir (Kalkaşendî, VI, 387). Gazneliler'de kazanılan bir zafer, devlete tâbi yarı bağımsız hükümdarlara mektupla haber verildiği gibi Abbâsî halifelerine ve diğer civar devletlere de fetihnâmeler yazılarak bildirilirdi. Büyük Selçuklular'da ve bu devlete halef olan Hârizmşahlar, Anadolu Selçukluları, İlhanlılar, Timurular ve Safevîler'de de bu geleneğin sürdüğü anlaşılmaktadır (Köprülü, s. 184-185). Sultan Alparslan'ın Anı'nın fethi münasebetiyle gönderdiği fetihnâme Bağdat'ta beytünnebede yapılan bir merasimde okunmuştur (Ramazan 456/Ağustos 1064). Yine Sultan Alparslan'ın Buhara'nın fethi dolayısıyla gönderdiği fetihnâmenin "Türk ve Tacik herkese" duyurulması emredilmekte ve bu şekilde halkın devlete hizmet ve bağlılığının artacağı söylenmektedir (Bağdadî, s. 125). Hârizmşah Atsız da Cend'in fethedilmesi münasebetiyle (Rebîulâhîr 540/Ekim 1145) Reşîdüddin Vatvât'ın yazdığı fetihnâmeyi her tarafa göndermiştir (a.g.e., s. 131). Selçuklu sultanlarının fetihnâmeleri devletin resmî dili olan Farsça ile yazılırdı. I. İzzeddin Keykâvûs Antalya'nın ikinci defa fethi (612/1216), I. Alâeddin Keykubad da Yassıçimen'de Celâleddin Hârizmşah'a galip gelmesi ve Erzurum'u fethi (627/1230) münasebetiyle civar hükümdarlara Farsça fetihnâmeler göndermişlerdir (İbn Bîbî, s. 146; Turan, s. 81, 106). Memlûk Sultanlığı'nda da bu gelenek mevcut olup o devir inşâ kitaplarında bu konuda bilgiler ve örnekler bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nde ise fetihler, büyük zaferler, özellikle hristiyan dünyasına karşı kazanılan başarılar "nâme-i hümayun" kategorisinde değerlendirilebilecek fetihnâmelerle İslâm devletlerinin hükümdarlarına bildirilmekteydi. Osmanlılar'da yabancı devlet hükümdarlarına gidecek fetihnâmeler o ülkenin diliyle ve genellikle Türkçe, Arapça, Farsça olarak yazılırdı. Fâtiha Sultan Mehmed Otlukbeli zaferrinin ardından Doğu Anadolu halkına